

SOCIJALDEMOKRATSKA STRANKA BOSNE I HERCEGOVINE I AGRARNO PITANJE

Relativno brzo tempo razvika kapitalizma u zemlji bez nacionalne nezavisnosti i bez materijalnih i idejnih tekovina jedne radikalne buržoasko-demokratske revolucije — kakva je bila Bosna i Hercegovina za vrijeme austro-ugarske okupacije — izuzima formiranje vrlo složene ekonomsko-političke strukture društva. Budući da se tema ovog članka ograničava ustvari samo na jedan momenat te stvarnosti, potrebno je bar u najopštijim potezima oertati mjesto i osobenost agrarnog pitanja, kao proizvoda i izraza jednog preživjelog oblika eksploatacije, u njoj.

Specifičnosti bosansko-hercegovačkog društva krajem XIX i početkom XX vijeka uglavnom proizilaze iz koegzistencije rastućeg kapitalizma i jakih ostataka feudalnog sistema. Unutrašnjim suprotnostima trulog feudalizma i mladog kapitalizma priključivo se konflikt između njih kao protivrječnih sistema. Prisustvo tuđinskog okupatora, koji je u takvim ekonomskim uslovima vršio ugnjetavanje naroda i sistematski podržavao srednjovjekovne odnose na selu, uslovljavalo je dominaciju nacionalnog i agrarnog pitanja u društvenoj problematiki ove zemlje. Staviše, ta dva centralna društvena pitanja se povezuju do te mjere da se međusobno potenciraju i uzajamno uslovljavaju svoje praktično rješenje.

Kada se govori o agrarnom pitanju kao produktu jakih feudalnih ostataka, onda se ne mogu zaobići dvije vrlo žive i karakteristične pojave u bosansko-hercegovačkom društvu koje su stajale u uskoj vezi s njim.

Prva, za vrijeme turske okupacije u Bosni i Hercegovini, kao i u čitavoj osmanskoj imperiji, eksploatacijski elementi su pripadali po pravilu vladajućoj islamskoj religiji. Na taj način je feudalni klasni antagonizam u ovoj zemlji dobio i konfesijsko obilježje. U svijetu ljudi je to izazvalo identifikaciju klasnih s vjerskim razlikama. Veliki procesni (preko 90%) feudalaca muslimana, nasljedno iz doba turske okupacije, služilo je i ponajviše 1878. godine kao izvor snaga konzerviranja takvih shvatanja koja su do-

prinosila da i agrarno pitanje stiče izvjestan vjerski kolorit.

Drugo, srednjovjekovni način proizvodnje bio je i materijalna baza raznih reakcionarnih i konzervativnih koncepcija koje su našle svoje nosioce u bosansko-hercegovačkog begovatu, pa i van njega. Naslinje očuvanjem feudalnih odnosa, austro-ugarska vlast je vezala taj element za sebe, a teško domaćih, građanskih partija da održe savez s njim odvlačile su ih u krajnji oportunitizam.

Tako su jaki feudalni ostaci, zajedno sa svim onim što je iz njih proizlazilo (kočenoj opšteg ekonomsko-političkog i kulturnog razvika, sputavanje progresivnih snaga i narušavanje jedinstva podijarmljenih masa s jedne, a zaostrevanje društvenih protivrječnosti s druge strane) ustvari komplikovali društvenu stvarnost i klasnu horbu u kojima su se mlade anti-feudalne snage Bosne i Hercegovine teško snalazile. U čitav uslovima došlo je do takve konstelacije društvenih snaga, da negacija živjelih feudalnih institucija, mjesto radikalno-revolucionarnog dobije reformistički karakter. I čitav niz društvenih činilaca objektivne i subjektivne prirode djelovao je kao usporavajući faktor defekdalizacije bosansko-hercegovačke privrede.

Rastući kapitalizam je međutim porizao neodoljivo u sve pore tadašnjeg društva Bosne i Hercegovine unoseći osjetna promjene u odnose među ljudima, u cjelokupnu strukturu privrede i njenih pojedinih grana, u politički život itd. Nastojanja da se vjerski održeli spahijsko-kmetijski odnosi u jednom dijelu poljoprivrede nisu mogli paralizirati djelovanje ekonomskih zakona u pravcu razaranja tih starih oblika proizvodnje. Staviše, u tim uslovima ovi odnosi su zapali u degeneraciju namučući potrebu svoje likvidacije kao direktnu ekonomsku pažnju.

Samo mjestimično i popravnno nastupilo uklanjajem kmetova sa zemlje,¹⁾ odumir-

¹⁾ Ovak proces se pojavljivao u dva oblika: a) kmetovi su izbaceni sa zemlje na osnovu sve većeg broja tuđih feudalaca da bi se očistilo zemlju od nepoželjnih kapitalističkih snaga.

SOCIJALDEMOKRATSKA STRANKA B I H I AGRARNO PITANJE

aja feudalizma u Bosni i Hercegovini odvijalo se uglavnom putem otкупа. Taj proces je tekao vrlo sporo i otutom da su, porazna prosperitet i vrlo malo produktivni kmetovi toliko nabavljali finansijska sredstva za otкуп feudalca.¹⁾ Zbog toga se agrarno pitanje povlačilo niz decenija kao čvrsta tačka društvene problematike za koju su svi društveni faktori bili direktno ili indirektno zainteresovani. Antifeudalni elementi, odnosno njihove političke partije, stavljale su ga na vidno mjesto u svoj program tražeći njegovo rješenje, a bogovat mu daje primat pozlaeći na suprotnih pozicija. Klasna baza političkih predstavništava pojedinih društvenih snaga i niz drugih konkretnih izvorisnih okolnosti, međutim, uslovljavale su da i među ovim prvim nalazimo ne ozbiljna razilaženja u gledištima na metod uklanjanja feudalnih ostataka u zemlji. Karakteristično je da ni proletarijat ni buržoazija u tom pogledu konsekventno ne postavljaju svoje maksimalne klasne zahtjeve, ne idu do kraja. Jedina društvena snaga koja je svojom stihijnom preksom pokazala jasnú tendencije revolucionarnosti u rješavanju tog čvora bili su zemni kmetovi.

I

Određeni zvanični izraženi stav mladog nosnasko-hercegovačkog proletarijata prema

ukupne prema zemljoposjednicima. Pod tim motivom je nasliuim putem izraženo sa zahtje u BiH od 1895 do 1909 godine 2.225 kmetovskih porodica

b) kao pojedinačne slucajeve susrecemo i praktične oblike »čišćenja« zemlje od kmetova. Naprimjer prema pisanju »Srpske riječi« (broj 56 od 1910 g.) u Donjem Humiru je vlasnik fabrike šećera u Usori, kupio veći kompleks zemljišta za uzgoj repe i s nje otjerao 60 članova kmetovskih porodica. Ili »Glas slobode« (br. 23 od 1910 g. navodi da su u selu Donje Vukovsko kod Bugojna, po želji vlasnika koji je zemlju kupio od age, žandari nasilno izbacili kmetovske porodice (24 člana) sa zemlje i odmah im srušili kuće.

¹⁾ Naprimjer od 1885 do 1909 godine otkupom se oslobodio oko 10.500 kmetovskih porodica, što je činilo svega nešto preko jednu desetinu od njihovog ukupnog broja u BiH. Novčana sredstva za otкуп kmet je uglavnom morao pozajmljivati. Naprimjer 1909 godine otkupilo se 1.322 kmetovske porodice, prosječno za 10,5 ha zemlje, za preko 2 miliona kruna. Od toga su 1.548.700 kruna morali uzeti na rješenje.

Maksimalna produktivnost otкупljenih zemljišta ne sumo da je u nesposobnosti za investicije u cilju unapređenja zemljišta nego ma, ni uz najveća odricanja, nije često pružila mogućnost za primrovođnju izuz. viševna, od čije je realizacije zavisilo isplativostje odupnog zemlja, pozem i dišnje. To kronična zaklesenost domaća je znosno putu do islovanja bivšeg kmetu zemljišta koje je samo životno postalo vlasništvom otкупljenim. Naprimjer »Glas slobode« (br. 101 od 1911 g.) navodi slučaj 24 porodice u selu Jellena kod Pročedora kojima je lišena otcupljena zemlja jer nisu bili u stanju plaćati ni krunu na otcupu zemlji.

agrarnom pitanju dotira od stvaranja njegovih samostalnih političkih organizacija — Socijaldemokratske stranke. Opšte stanje u zemlji nametalo je proletarijatu u Bosni i Hercegovini da među svoje prvostepene zadatke svrsti borbu za dosljedno buržoazno demokratskuju i da se neposredno prijavuje, kakva kaže Bogala, na dobijanje akcionarnog, takvog karaktera je bio i dio programa ove partije koji se odnosio na pitanje likvidacije feudalizma. U dvanaestoj tački svoga programa Socijaldemokratska stranka Bosne i Hercegovine je tražila: »Uklanjanje svih feudalnih ostataka, otkođenje kmetova otcupnim otkupom zemlje i prodavanje kmetovine bez kakve naknade.«²⁾

Na tom gledištu je stajala Socijaldemokratska stranka Bosne i Hercegovine konsekventno od svog osnivačkog kongresa 28 do 29 juna 1908 godine sve do pred kraj 1917 godine. Iako dvanaesta tačka programa ne predstavlja dosljedno revolucionaran zahtjev proletarijata, ipak se njime ova mlada radnička partija pretstavila kao snaga koja u tadašnjoj Bosni i Hercegovini traži radikalno nasradikalniji način uklanjanja srednjovekovnih odnosa u poljoprivredi.³⁾

Preimda ne raspolazemo stenografskim bilješkama su osnivačkog kongresa Socijaldemokratske stranke na kome je donesen partijski program, ipak iz akcionarnog novinskog izvještaja u »Glasu slobode«, iz zapisanika prisutnog policijskog činovnika i drugih izvora jasno vidimo da je vodena tiva debata o ovom djelu programa i da su tom prilikom izražena različita gledišta. Padaju u oči mišljenja neklih delegata koji su predlagali otupljanje svih seljaka, pa i kmetova u zadruge. Sam za sebe ovaj predlog govori da su njegovi podnosioci imali vrlo maglovite i neodređene protjave o tadašnjem stanju na selu, a napose o statusu kmetova i mogućim oblicima agrarne reforme. Poslije niza govornika u ovu raspravu se umiješao delegat Srpske socijaldemokratske partije Dragiša Lapčević i fikicirao stanovište koje je ušlo u partijski program kao njegova dvanaesta tačka.⁴⁾ On se ujedno uprotivio da se ma šta

¹⁾ »Glas slobode« KP BiH, tom II, str. 82.

²⁾ Petar Kobić, koji je tada bio u sastavu Srpske narodne organizacije, nije dobio nikakve jači razradu i precizirao svoje gledište u smislu određenog postavljanja zahtjeva o državnom otcupu kmetova, nego se samo ograničeno ususpješno traženje njihovog obimnog otcupljenja.

³⁾ Da je D. Lapčević stvarni autor, pa i redaktor tog dijela programa Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine porednja i bezstranaka »Radničke novine«, koje u tomu slučaju u članu »Među domaćim vrstama otcupu otcupljenja o programu na kongresu u Sarajevu, «1) dakle bili su stvarni autori tog dijela programa, a tako isto i post. od koji su najvažniji učesnici u nastanku otcupu Lapčević Kobić i Banić. Najprevidnija je debata bila oko

PREGLED

druga iz oblasti savremene ili perspektivne partijske politike na selu izvriši u njega. U ovoj diskusiji je, kao predstavnik socijaldemokratske stranke Blesenije, učestvovao i Edvin Kuzman. Prema bilješkama političkog činovnika, on je tada zastupao mišljenje da rješavanje agrarnog pitanja kao feudalnog ostataka ne spada direktno u djelokrug rada socijalne demokratije. Tako se navodi političkog činovnika ne mogu učestvovati kao stojićim autentični i premda se kasnije kroz partijsku štampu i na drugim mjestima ističu da je bosansko-hercegovački proletarijat direktno zainteresovan za rušenje feudalizma kao kočnice razvika, ipak se iz praktične politike Socijaldemokratske stranke na selu može vidjeti da je, ne bez veze za pomenutom diskusijom E. Kristana, i u rukovodstvu, a i među članstvom partije nezvanično živjelo uvjerenje o ograničenim «kompetencijama» socijalne demokratije na području borbe protiv pretkapitalističkih odnosa. Očito je da su se ovi stavovi direktno ili indirektno zasnivali na gledanjima Karla Kautskog o «neutralnosti» proletarijata u sukobu spahija—kmeti, koja on iznosi u svom djelu «Agrarno pitanje».

Tako je devedeset delegata prvog kongresa Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine, više na osnovu sugestija autoritativnih predstavnika radničkog pokreta iz drugih zemalja i svojih domaćih vođa, nego na osnovu vlastitog ubjedenja formiranog analizom konkretne situacije u zemlji, donijelo odluku da u partijski program uđe zahtjev o likvidaciji feudalizma putem obaveznog oslobođenja kmetova i otkupa njihove zemlje iz državnih sredstava. Ovaj oblik agrarne reforme, uključujući u sebi i osnovne elemente nacionalizacije feudalnih zemljoposjeda i istovremeno njihove podjele onima koji ih obrađuju s punim pravom raspolaganja, predstavljao je direktan napad (ublažen davanjem povetne naknade) na feudalnu formu privatnog posjeda. Realizacija dvanaeste tačke programa SDS dovela bi do oslobođenja kmetova svih obaveza prema

stava koji govori o agrarnim odnosima u Bosni i Hercegovini... Po tom pitanju je usvojena redakcija druga Lapčevića.

«Glas slobode» br. 77 od 3 jula 1909 g. — po starom izdanju.

«Dokada se nigdje nisu našli nikakvi pisani dokaznici koji govore da li je Lapčević tom prilikom na kongresu ili van njega čuvao još neke instrukcije ili prijedloge rukovodstvu nezavisne Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine o radu na selu, organizacionom obuhvatanju selštva i sl.». Međutim, njen sekretar odmah preva seljaku, o čemu će kasnije u ovom članku biti više riječi, navodi nas i na tu mogućnost. Lapčević istina još 1909 godine nije otvoreno ispoljavao strah od sela. Ali je vidljivo da su elementi autoritativni, koji su 1912 godine izšli iz njegove ruke u vidu formiranog stava, već tada postojali.

spahiji i prenosu prava zemljišnog vlasništva na njega, što bi praktično značilo rastuću omasovljavanje elemenata koji stoji na granici između siromašnog i siromašnog seljaka. Jer, prema podacima iz 1908. godine 20% kmetova u Bosni i Hercegovini obrađivalo gospodarstva ispod 2 ha, 50,5% od 2—10 ha, a svega 23,5% od 10—20 ha, a svega 23,5% preko 20 ha.

U predishodnoj agitaciji u prvoj polovini 1910. godine, a posebno na II kongresu krajem juna iste godine, širo je obrađivan ovaj stav Socijaldemokratske stranke. U tom periodu, a i kasnije, u člancima, govorima i sl. njeni rukovodioci su isticali da dvanaesta tačka programa ne odgovara krajnjim ciljevima proletarijata, nego da je useta u datim momentima kao jedino racionalan nepopustivi zahtjev s obzirom na oportunistički demokratski zahtjev u članku «Doje za kmetovima».

Naprimjer u članku «Doje za kmetovima» stoji:

«Mi smo isticali u našem programu da država treba agama platiti zemljište, ali strogo uzeti, ne bi agama trebalo ništa dati, jer na zemlju i nemaju nikakvog prava. Ali budući i današnji kapitalistički proizvođaoc svetog privatnog prava neće na ovo pristati, to mi tražimo uglavnom da se provede obligatno otkupljivanje kmetova, pa ma država i platila agama zemljište. Nikako pak ne pristajemo na gospodarski zahtjev da kmetovi vraćaju zajam vladi.»¹⁾

III:

«Naša buržoazija koja je nesposobna u izvršenju njenih revolucionarnih zadataka stoji ne znajući kuda bi pošla. Tu dolazi socijalna demokratija kao jedini pravi predstavnik narodnih interesa sa zahtjevom obligatnog otkupa. Dok su narodi drugih zemalja to pitanje riješili mačem ili beskrvnom revolucijom mi moramo kompromisnim putem zbog nerevolucionarnosti naše buržoazije. Pravo socijalističko rješenje, to moram da istaknem, bilo bi eksproprijacija.» Soci-

1) Članak i govori predstavnika SDS o tom i drugim pitanjima popularizovali su u javnosti Bosne i Hercegovine dotada malo poznata marksistička gledišta na društvene probleme i kritiku postojećeg stanja sa proleterskih pozicija.

2) «Glas slobode» broj 64 od 1910. godine.

3) Iz niza drugih izjava i govora vidu se da vodama Socijaldemokratske stranke IIII nije bilo jasno da svaka agrarna reforma, sve do nacionalizacije i eksproprijacije, ima buržoaznu esenciju u uslovima dominacije robe i privredne stvarnosti, po njima se razlika između «kapitalističke» i «socijalističke» rješenja svodi na to da li se feudalni daje naknade ili ne. Naprimjer u članku «Revolucionarni ili kompromisni rješenje» stoji:

«Naša Socijaldemokratska stranka postavlja se na stranu revolucionarnog otkupa kmetova od strane države bez naknade od seljaka. Ovo je socijalističko rješenje. Socijalističko rješenje je bilo revolucionarno odvajanje zemljišta od

PREGLED

agrarno pitanje ne rješava »strankom, ni prilikom »strana...«¹¹⁾

Pored »neodgovornosti i nedostojnosti je bila jedna od oslika politike srpskog građanstva, koju su oni potpuno manifestovali prilikom izglasavanja zakona o fakultativnom otkupu kmetova u Saboru. Iako je dotada svaki sastanak liniju obligatnog oslobođenja kmetova, Srpski klub odbijuje da se pri izglasavanju njegovi članovi podijele (valjda da ne bi politično prekinuli vezu s begovstvom i otkazali servilnost okupatoru). Tako je uz pomoć dvadeset glasova srpskih poslanika »narodna većina« prihvaćena u Saboru 1911 godine vladin prijedlog o dobrovoljnom otkupu kmetova.

Politički krugovi hrvatskog građanstva, iako zadojevi klerikalizmom ili korumpirani visokim činovništvom »mjestima u carskoj birokratiji, nisu mogli a da ne islišu potrebu rješavanja agrarnog pitanja. Ali ne želeli da odbiju begovlat, okrenu povjerenje koje je u njih » prvom polagao režim i skuće sebi mogućnost za političko taktiziranje, oni pritom svjesno izbjegavaju konkretnije prijedloge. Uvijek, najbriže rešeno, lojalni prema okupatoru, oni u saboru daju svoje glasove za zakon o fakultativnom otkupu, šireći se da ubrzo zatim istaknu kako »Hrvatska narodna zajednica nije nigdje oficijelno izjavila da je za obligatno rješenje.«¹²⁾

Sve muslimanske političke frakcije, ne iznimajući ni grupu oko »Samouprave«, stajale su u krajoštoj liniji na pozicijama zaštite interesa feudalaca. Zahvaljujući predrasudama i vjerskom fanatizmu muslimanskih masa grada i sela begovat je svoj klasni program proturao kao opštemuslimansku stvar. Shvatanja o kojima je na početku bilo riječi (stanjanje feudalnih klasnih i vjerskih obilježja u svijesti ljudi), čvrsta uporišta reakcije u najvišim islamskim vjerskim forumima i izrazite konfesionalno-nacionalno obilježje svih postojećih partija (sem Socijaldemokratske stranke) u Bosni i Hercegovini pogodovala je monopolisanju vodeće uloge begova nad muslimanskim masama.

U programu Muslimanske narodne organizacije od aprila 1910 godine na prvo mjesto je stavljeno agrarno pitanje. Tu se kaže: »Sudetska naredba i starinski običaj jesu podloga za odnošenje između zemljoposjednika i zemljoradnika.« Primarni cilj ove partije bio je, kako se u njenom programu kaže, »da muslimani zadeže zemljišne pojedine u rukama.«¹³⁾

¹¹⁾ »Naredbe broj 13, 1907 g. Ove je vjersvo- vno zadržanje na pokrete seljaka kmetova u maju 1908 godine pod utjecajem talera radničkih strajbova u čitavoj Bosni i Hercegovini.

¹²⁾ »Hrvatska zajednica« broj 43 od 1911 g.

¹³⁾ »Hrvatske« broj 43 od 1910 g.

I poslije fusije Narodne muslimanske organizacije sa Samostalnom muslimanskom strankom, je koje je nastala Ujedinjena muslimanska organizacija, taj dio programa je ostao uglavnom nepomijenjen.

Muslimanska samostalna stranka, formirana početkom 1910 godine, u svom programu podvija: »Agrarni odnosi jesu životno pitanje muslimanskog elementa u Bosni i Hercegovini«, po čijem islišu »Muslimanska samostalna stranka radiiti svim silama da muslimani zadrže svoj zemljišni posjed, te se pobijati najočitije kako pojedince tako i skupine skupine i »mjerove, koji budu išli za tim da muslimane rastave s njihovom zemljom.«¹⁴⁾

Već ovih nekoliko programskih stavova jasno ilustruje: 1) Klasni karakter ovih muslimanskih partija¹⁵⁾ i 2) pomenute težnje krupnijih begova da svoje eksploatorske interese, odjevene u religiozno ruho, prikažu kao opštemuslimanske, da stvar 10.000 srpskih porodica (od kojih je čak znatan procenat sa svega 2—3 kmetla iskoristivao feudalnu rentu samo kao jedan, gotovo sporedan, izvor sredstava za život) prikažu kao životno pitanje i preko pola miliona muslimanskog plebsa u Bosni i Hercegovini koji je pretežno živio u bijedi kao stani seljak polukmet ili čak i kao kmet.

Na dijametralno suprotnim pozicijama od begovata stajao je, pored Socijaldemokratske stranke, i Petar Kolić. Ovaj najneopredijeli tumač potreba seljaka kmetova i njihov politički predstavnik bio je istovremeno i najistaknutiji i najgorljiviji borac za agrarnu reformu u Bosni i Hercegovini. Kmetovske težnje — jasno manifestovane povremeno spontanom, manje više lokalnim, pokretima — on je izražavao u energičnom zahtjevu generalnog oslobođenja kmetova putem obaveznog otkupa. Iako su programatski imali gotovo istovjetne koncepcije o rješavanju agrarnog pitanja, Socijaldemokratska stranka i grupa oko Petra Kolića ne saraduju u praktičnoj borbi za ostvarenje tih svojih zahtjeva. Razloge za to treba tražiti u nedostatcima jedne i druge strane; u njihovoj neodređenosti da se uzdignu iznad egoistične stvarnosti do tog stepena da bi mogli shvatiti neophodnost savezništva i jedinstva akcije izabijavanog stanovništva sela i grada za doajednu građansku demokratizaciju privrednog i političkog sistema u zemlji. Neuočavajući diferencijaciju koja se počela, istina još u toliko-

¹⁴⁾ »Muslimanska slova« broj 1 od 1910 g.

¹⁵⁾ Njihova partijska manifestovala se u pucnom svjetlu i prilikom pokreta kmetova u samostalnoj Bosni 1910 godine. Tada su mnogi urasli i predstavnici muslimanskih političkih partija stvorila posivali vizat da upotrebi silu protiv ne samo protiv nepravdnih kmetova Srba i Hrvata nego i protiv muslimana seljaka koji se je solidarisali sa bunčevcima.

SOCIJALDEMOKRATSKA STRANKA B. I. H. I AGRARNO PITANJE

namje raznim, pojavivši se među slobodnim seljstvom na bazi robne proizvodnje. Kodri je gledao u ovom elementu kmetovskog seljstva koji treba prihvatiti slobodno kmetstvo. Bez sumnje postala je u nestabilnosti kmetovskog posjeda u kapitalizmu, od sa desnom demokracijom treba da brzo i temeljito nastupe kao temelj slobodnozemeljskih seljaka. Idealizirajući slobodni parcelni posjed i stvarajući ga čak i u tehnicko-produbitvnom pogledu iznad krupnog kapitalističkog gospodarstva.¹⁷⁾ Polazili su takvih posjeda — čija slabost u datom momentu, kada je bilo neposredno u pitanju samo akcija kmetovskog zemljaša, nisu mogli imati nikakvih objektivnih praktičnih reperkusija — on zahtjeva obavezno oslobođenje kmetova uz obeštćenje feudalaca iz državne blagajne. To svoje traženje Kočić obrazlaže ne samo interesom općeg razvika i mira u zemlji nego i imperativom humanizma.

Dok je seljstvo za Kočića najosnovniji stub zemlje, branitelj i branioac nacije, dođe on na radničku klasu gleda isključivo kao na siromašne i obespravljenе ljude, kojima po zakonima ljudskog i građanskog morala treba popraviti njihov težak položaj. U skladu s tim, on kao čovjek slobodarskih i demokratskih pogleda pokazuje razumijevanje za težnje radničke klase, ali se ne vidi da je u toj novoj društvenoj snazi otkrio objektivno najdosljednijeg nosioca progressa i najprirodnijeg saveznika ugujetenog seljštva u borbi za njihovo oslobođenje. Međutim, ni sama radnička klasa u Bosni i Hercegovini nije dotada dala, a ništa je mogla dati dovoljno materijala koji bi je čitavom društvu, pa i Kočiću, predstavio kao takvu.

Prema tome, tadašnji raspored i opredjeljenje društvenih snaga Bosne i Hercegovine u vezi s rješavanjem agrarnog pitanja izgledali su ovako: okupator i pretežna većina vodećih muslimanskih grupacija, koje su imale, kao što je već istaknuto, vrlo jak utjecaj na masu, bili su sve do kmetovskih nemira 1910 godine odlučno protiv svakog vanekmetovskog diranja u postojeće feudalne odnose na selu. Tek poslije početka kmetovskog «strajka» u Bosanskoj Krajini i zvaničnog pisma cara Franje Josipa (kojim je ustvari prejudiciran način rješavanja agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini) na dnevni red se postavlja zakonska osnova o fakultativnom otkupu, koja, samo registrirajući stvarno stanje, ne donosi ustvari ništa novo. Najjedinstvena domaća buržoazija, sklonu da sve rješenja kompromisom, nesposobila se na takav radikalniji iskup protiv okupatora

ili bogova pojedinačno, a još manje protiv njihovih društvenih snaga. Iako je bila radničkovočna za oslobađanje osiromašene feudalizma, ona je tražila stalno više snagu u međunarodnim razmnicama nego u borbi protiv osiromašnog zemljaka. Na opredjeljenje domaće buržoazije za otkupni oblik rješenja agrarnog pitanja uticala je i činjenica da su, uglavnom, kao bankari, trgovci i spekulanti (tekstilni kapitalisti i slični) nisu osjetili direktnu potrebu za radnom snagom sa sela. Naprotiv, otkup im je otvarao perspektive zelašenja i umnog planiranja sajnova preko svojih novčanih izvoda. S druge strane, domaća buržoazija se, već kao «duboko» teritorijalizirani privatno-sopstvenički element, nije mogla konsekventno zaloziti za otvorenu borbu protiv ma kog oblika privatne svojine, jer je u tome gledala potencijalnu opasnost za eventualni juris na to «sveto pravo» svojine. Prema tome, nacionalizacija bez naknade je za nju bila neprihvatljiva, tim prije što bi izgledala kao parola «crvenog bauka».

Stanovništvo bosansko-hercegovačkog sela nije predstavljalo jedinstven element po svom ekonomsko-društvenom položaju. Približno jednu polovinu sačinjavali su slobodni seljaci (među kojima je već pobilo raslojavanje na bazi robne prirode), a drugu kmetovi.¹⁸⁾ Dobar dio slobodnih seljaka bilo je već niz decenija vlasnik svoje parcele, tj. sitnosopstvenički fanatik, na kojeg su sveštenici, buržoazija ili begovi imali vrlo jak utjecaj. Tekući proces otkupljivanja kmetova izazvao je tendenciju porasta broja slobodnih seljaka, koji su ne padajući još masovno u red proletarijata, živjeli u lutanjima o svojoj jačanju kao praveći sopstvenici. Prema tome ni ovaj element ne bi bez rezerve, oslobodnog kolebanja, pa i otpora po instrukcijama sa strane mogao akceptirati parole uperene protiv njemu svete ustanove — vlasništva.

U tadašnjem društvu, dakle, jedino su proleter i kmetovi mogli bez ograda prihvatiti nacionalizaciju ili ekspropriaciju uslabinskih veleposjeda. Međutim prvi tek u fazi izrastanja, oslobađanja psihologije koja iz kojeg su potekli i grupisanje u svoja klasna udruženja, a drugi još neorganizovani i individualistički raspoloženi, jer se pojedinačno oslobađaju, nisu bili sposobni da vlastitim snagama izvedu radikalno čišćenje poljoprivrede od feudalnih ostataka. Njihova među-

¹⁷⁾ U nisu prelazni oblika između slobodnog seljaka i kmeta predstavljao je što i re. poludruštvo (1890 g. 21.625 domaćinstava, a 1910 godine 31.416 domaćinstava).

¹⁸⁾ Postupna infiltracija kapitala na selu povećala je do pojave veleposjeda bez kmetova u Bosni i Hercegovini (1910 godina preko 4370). Istovremeno je podjiva prema bosanskoj seljaci oslobađeni kao rasjereni ostaci, ukupno oko 100.000. Od 1890 do 1910 godine seljaci koji su imali veći od 17.100 na 20.430 porodica.

¹⁹⁾ Vidi u ovom govoru u Saboru marta 1910. i 1911 godine. — Stenografski izvještaj o radovima i pripremama Društva Hercegovina god. 1910/11. i 1911/12, str. 131.

SOCIJALDEMOKRATSKA STRANKA B. I. H. I AGRARNO PITANJE

Previdano i primjenjivane partijske forme rada na selu, kao i određeni stupanj statusa koje su praktično zadržale pri seljacima u partiji, rješiti govore o potcijeljenju seljaka kao političkog aktivista, o neobavljaju značaja direktne veze radništva sa uglednim stanovništvom na selu, o zapostavljanju organizacionog obuhvaćanja seljačstva, a specijalno kmetova, koji su s obzirom na svoj materijalni položaj imali ulogu da prihvate dobar dio partijskih parola. Intenzivniji djelotvorni rad na selu neizmjenjivo bi ojačao snagu SDS i obezbijedio je savršeno veliki broj oboravljenih i ugledjenih seljaka prije svega u borbi za demokratizaciju političkog sistema u zemlji.

Nijedna socijaldemokratska partija na Balkanu nije tada vodila u cjelini pravilnu politiku prema selu. Ali se ipak većina njih odvajala u pozitivnom smislu od Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine. Dok je naprimjer Socijaldemokratska stranka u Hrvatskoj još 1909. godine stvorila u svom okviru sekciju Zemljoradničkog saveza i izdavala poseban list za selo («Pravo naroda»), a Srpska socijaldemokratska partija razvila lako veliku aktivnost među seljačtvom da je 1912. godine na izborima dobila 20.000 seljačkih glasova, a 1913. godine imala preko stotinu svojih organizacija na selu, dotle se radnička partija u Bosni i Hercegovini ograničavala na vrlo uzak i nesistematski rad sa seljačtvom. Uslijed toga je njena popularnost na selu bila vrlo mala, a uspjeh da istragne seljaštvo ispod uticaja buržoazije, koja je funkcionirala još uvijek kao nacionalni reprezentant u očima seljaka, gotovo minimalan. Naprimjer 1910. godine SDS BiH je na izborima dobila svega hiljadu glasova sa sela. Mora se međutim istaći da je i vlasti znatno otežavala rad partije na selu zadržavajući zborova, progona agitatora itd.

Polazeći sa stanovišta da je stanovništvo sela zaostalo, inertno i opterećeno nizom predrasuda, Socijaldemokratska stranka je svoju aktivnost na selu svodila na povremene agitacione kampanje, koje su već unaprijed imale za cilj samo moralno-psihološki i kulturno-prosvjetno djelovati na seljaštvo. To se vidi i iz odluka partije. Naprimjer u rezoluciji III kongresa SDS BiH 1911. godine o organizacionim pitanjima se kaže:

«Uslijed toga što su odnosi na selu vrlo nerazvijeni, među seljacima treba obavljati samo agitacioni i prosvjetni rad. Podizati organizacije treba samo ondje gdje u selima ima industrijskih radnika i gdje ima osvještenih seljač-demokrata.»²⁷⁾

Pa i sam statut SDS, u kome se članstvo u partiji vezuje za članstvo u sindikalnim (tafka 3), predstavljao je barijeru organizacionom

vanja seljačstva koje nije zbog poveračenja svoga položaja u proizvodnji moglo imati svojih organizacionih struktura. Tako je čuvanje političkog karaktera partije prevazila u aktivnosti koje je imala socijaldemokratska stranka uopšte na selu. S imenikom Trifunovića kod Čapljine, partija nije stigla na selu imati svoju jedinicu. Šavlić, vrlo malo se razlikuje i ne može da se stvore odnosi sa njihovim funkcioniranjem, jer je u partiji vidio skeptičnost u tom pogledu. Naprimjer, seljaci u žepčanskom okrugu morali su u više mahova sami tražiti da im dade partijski agitator i da ih upozna sa programom SDS BiH.²⁸⁾ Ni obični seljaci u prvomajskim proslavama tokom niza godina partijske rukovodstvo nije shvatalo kao direktan poziv i težnju seljačstva za koordiniranim aktivnostima.

Za razliku od svih ostalih vođa Socijaldemokratske stranke BiH Mitar Trifunović je osjetio potrebu približavanja seljačdemokratske selu. Uprkos smetnjama koje mu je činila vlast, on je uspio za vrijeme svog boravka u Tuzli razviti dosta širok agitacioni rad među seljačtvom u okolini, zbog čega je valjda i dobio nadimak «seljak». Sve ovo daje materijala za indicije da razloge za otpor partije Trifunovića iz Glavnog odbora Socijaldemokratske stranke treba prije svega tražiti u njegovom neslaganju sa zvaničnim kursom partijske politike na selu. I iz članka Živka Topalovića «Agrarno pitanje Bosne i Hercegovine i socijalna demokratija»²⁹⁾ može se vidjeti da je u SDS BiH bilo još ljudi koji su težili uvlačenju siromašnog seljačstva u partijske redove.

Odnos Socijaldemokratske stranke prema seljačtvu uzet u cjelini bio je njeno praktično izostavljanje od sela. Uzajamno nerazumijevanje, nepovjerenje i odsustvo saradnje gradskog proletarijata i radnog seljačstva — sve su to bile štetne posljedice ove politike, koje su značile veliki minus za društvene snage progressa u tadašnjoj Bosni i Hercegovini.

Uzroci svih ovih nedostataka Socijaldemokratske stranke BiH ne leže samo u slabostima subjektivne prirode. Radnička partija u BiH sukobljavala se i sa objektivnim teškoćama, koje su se nužno odražavale u njenoj praktičnoj djelatnosti. Tu pored pomenutih momenata prije svega treba uzeti u obzir opštu zaostalost, nedostatak organizacije mlade organizacije i kadrova, a naročito ekonomske mogućnosti za rad uslijed krajnje nedemokratskog političkog režima u zemlji.³⁰⁾

²⁷⁾ Vidi «Glas slobode» broj 63 od 1911. god.

²⁸⁾ «Glas slobode» broj 28 od 1912. god.

²⁹⁾ Održavanje svake konferencije, žurke i slično ovuđo je od države vlasti Poličke, žurke, novici su odobravali koncepti reformista, gradski pa čak održavali koje parole i imali puta se smjelo uvikivati. Mnogi skupovi su bili zabranjeni ili zatvoreni, a partijski agitatori su bili hapšeni i protjerivani iz Bosne i Hercegovine.

³⁰⁾ «Arhiv KP BiH», tom II, str. 134.

PREGLED

III

Revolucionarna zbivanja u cijeloj Evropi, a naročito u Rusiji 1917 godine izvršila je veliki uticaj na Socijaldemokratsku stranku BiH. Ona je poslije trugodišnje pasivnosti počela ponovo u to vrijeme obavljati svoje organizacijske i političke zadatke. Njeni programski i taktički i praktični stavovi doživjeli su značajnu reviziju. Već decembra 1917 godine, u jednoj od prvih odluka poslije izbijanja rata 1914 godine, Socijaldemokratska stranka javno koridira dvanaestu tačku svog programa, obrađujući to izmjenom uslova u zemlji i svijetu. Tu se kaže:

«Što se specijalno tiče agrarnog pitanja, Glavni odbor smatra potrebnim radikalizovanje 12 tačke partijskog programa o agrarnom pitanju u smislu potpune eksproprijacije velikih posjeda u korist cjelokupnog naroda.»²⁷⁾

Istovremeno Socijaldemokratska partija se u znatnoj mjeri počela oslobađati sektarstva prema seljaštvu. Rezolucija Zemaljske partijske konferencije od 3 februara 1918 g. sem rečnika poziva i «seljake i seljanke da pristupe u organizaciju Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine.»²⁸⁾ Glavni odbor SDS BiH u proglašenju od 18 oktobra čak postavlja kao direktan zadatak okupljanje stanovnika na selu oko partije. Tu se kaže: «Radni narod na selu, seljake i seljanke, treba pridobiti za našu stranku i našu štampu.»²⁹⁾

²⁷⁾ »Arhive KP BiH, tom II, str. 295.

²⁸⁾ »Arhive KP BiH, tom II, str. 254.

²⁹⁾ »Arhive KP BiH, tom II, str. 261.

U poređenju sa stanjem prije rata, ovo je bio vidan znak svestranog evolviranja Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine. Kao praktičnu posljedicu svega toga, seljama u prvom redu omasovljenje njivskih zemljišta ne samo gradskim proletarijatom nego i selcima sa sela, koji su samostalnom njihovom akcijom rezolutno pokidali lance feudalizma u vrijeme pada Austro-Ugarske Monarhije. Između ostalog i to je bio jedan od faktora koji je osposobio Socijaldemokratsku stranku Bosne i Hercegovine da odigra značajnu ulogu u stvaranju Komunističke partije Jugoslavije 1919 godine.

Iako ovaj članak nije mogao iscrpiti cjelokupnu problematiku svoje teme, ipak se iz izloženog može izvući zaključak da je Socijaldemokratska stranka Bosne i Hercegovine istupala kao najodaniji borac za progres u tadašnjem bosansko-hercegovačkom društvu. Uzimajući u obzir istorijsko mjerilo, može se konstatovati da je ona, i pored svih svojih slabosti, za svega 6—7 godina postojanja i rada u vrlo teškim i komplikovanim uslovima dala znatan prilog ne samo materijalnom nego i idejnom razvitku sredine u kojoj je djelovala. Politika Socijaldemokratske stranke i njeni rezultati u vezi sa agrarnim pitanjem ne mogu poslužiti kao jedini materijal za ocjenu cjelokupne djelatnosti ove partije i nje same već zbog toga što su agrarno i nacionalno pitanje bili njene izrazito najslabije tačke.

NEDIM ŠARAC

